

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Politikos gimimas

2012-08-16

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: ATMINTIS

AUTORIUS: Vidmantas Staniulis

DATA: 2012-08

Politikos gimimas

Vidmantas Staniulis

Praeitis netiksli. *Kas ilgai gyvena, žino, kaip viskas, ką regėjo savo akimis, apaugo paskalomis, legendomis, didinančiais arba menkinančiais gandas. „Buvo visiškai ne taip!“ – norėtų sušukti, bet nesusuks, nes būtų matyti tik judančios lūpos ir negirdėti balso.¹*

Praeitis

Užmerkiu akis, ir vėl, kaip vaikystėje, girdžiu seną močiutės sieninį laikrodį. Klausausi nakties garsų. Negaliu užmigti, sukaustytas artimųjų netekties, nesuvokiamos mirties baimės. Širdis daužosi – niekaip nepajėgiu tos grėsmės realumo suvokti, suvaldyti užplūdusio egzistencinio nerimo...

Mintimis vis keliauju į praeitį: iškyla vaikystės vaizdai, regiu savo artimuosius, jaučiu jų buvimą. Jų seniai nebėra čia žemėje. Lyg turėčiau jiems dar kažką pasakyti, ko nesuspėjau.

Ką iš tiesų galėčiau papasakoti apie savo šeimą, kurioje gimiau ir brendau, draugus, atsitiktinai sutiktus žmones? Kokie jų portretai atsispaudė manyje? Ar šiandien pajėgčiau ištraukti iš atminties užkaborių esminius dalykus, ar tik padrikus fragmentus, sentimentus, banalybes? Kokia prasmė kapstyti po praeitį?

Iš daugelio įvykių, kurie iškyla atmintyje, lyg „blusų turguje“ tenka išsirinkti tik keletą senienu – labiausiai mielų, o galbūt priešingai, atgrasių, tačiau ryškiausiai išlikusių, nesudūlėjusių, paveikusių gyvenimą. Kartais savęs klausiu, ar norėčiau, jeigu viskas pasikartotų, pasirinkti kitą kelią, kitas galimybes, kitus sprendimus. Išplaukia paprastas atsakymas: daugeliu atvejų ne aš rinkausi, o mane, ne aš turėjau nuspręsti, o tik nuolankiai priimti valią. Andai atsiritusi atgimimo banga bloškė į atvirus politikos vandenį, turėjau „visomis gyslomis“, kaip sako kunigas Vincentas Jalinskas, irtis į

krantą arba nuskęsti. Dabar viskas nurimo, lyg iš šalies galiu ramiai stebėti plaukiančius kasdienius įvykius, bandyti išvelgti visuomeninių procesų tendencijas (žinoma, juokauju). Kaip gyvena valstybė, kurios prieš ketvirtį amžiaus dar nebuvo? Ar būta dėl ko taip pergyventi? Bandau prisiminti, kas lakoniškai nusakytų anų virsmų laikus ir tuos įvykius, kurių dalyvis ir liudininkas, dėkoju Dievui, buvau.

Skirtingumai

Vaikystėje atrodė, kad dutūkstantieji metai niekada neateis, – taip toli vaizduotė neveikė, o, pasirodo, realiai viskas įvyko akimirksniu. Šiandien reikia jau įtempti visas atminties stygas, norint atkurti praėjusio šimtmečio devintą dešimtmetį, politikos persunktą kasdienybę.

Mėginu paprastai palyginti šią netolimą praeitį su dabartimi. Išvardyti skirtumus nėra sunku. Kaip šiandien įprasta, paminėsiu tik raktinius žodžius, visa kita – telieka skaitytojo vaizduotei: *prekybos centras, mobilusis telefonas, internetas, Valdovų rūmai* (atsiprašau), *bankomatas, Trys Kryžiai, vėjo jėgainė, Seimas, Konstitucinis teismas, prezidentūra, referendumas, piketas, politologas, nedarbas, viešieji ryšiai, Europos Sąjunga, demokratija, koalicija* ir t. t. Ir tada: *perestrojka, viešumas, mitingas, investiciniai čekiai, laisva spauda, kooperatyvai, Ignalinos III blokas, suverenitetas, blokada, aneksija, sąjūdistas, tauta, nomenklatūra, radikalas* ir t. t. Šio teksto apimtis neleidžia nevaržomai plėtotis.

Vienas naujausių nūdienos „perlu“ – Šiaulių universitete galima studijuoti net chiromantijos mokslus (laisvai pasirenkamasis „Chirologijos pagrindų“ dalykas Matematikos fakultete), ir gauti su tokiu įrašu diplomą! O dar neseniai paties universiteto nebuvo drąsiausių tautinio švietimo architektų vizijose. Vis dėlto vilios, kad mano sūnūs nepasirinks šios mokslo įstaigos...

Pažvelgęs į savo atvaizdą veidrodyje suprantu, kad turiu džiaugtis ir į visa tai žvelgti ramiai. Jaudintis negalima. Gali neužtekti jaudulio resurso, kuris beveik visas išseikvotas anais laikais.

Ar reikėjo beatodairiškai pulti į politikos bangas, o galbūt, įbridus iki kelių ir pajautus, koks šaltas ir geliantis vanduo, pasukti į krantą? Kartais atrodydavo, jog imu skęsti, vanduo semia burną, šaukiu, tačiau aplinkiniams pasiūlius atsistoti paaiškėdavo, jog vandens tik iki kulkšnių.

Neseniai į rankas pateko prieš dešimtmetį išleista knygelė *Aš ir Atsuktuvus*², kurios autorius atvirauja, kad jis buvęs „dainuojančios revoliucijos simbolis. Vien savo egzistavimu, pankiška išvaizda, alternatyviu gyvenimo būdu, laisvo mąstymo dainomis jis buvo vienas iš daugelio Sovietų Sąjungos žlugimo veiksmių“. Už tai jis ir kiti panašūs veikėjai, prabėgus daugeliui metų nuo Sąjūdžio, esą buvę pakviesti į Prezidentūrą ir pagerbti, t. y. tapo Vyčio kryžiaus ordino kavalieriais ir buvo apdovanoti žemės sklypais. Sunku patikėti, jog tai ne pramanas, o tiesa. Ji tik papildo didžiulį įvykių-keistenybių (nesąmonių) Lietuvoje sąrašą, atsiradusį griūvant sovietų imperijai ir atgimstant okupuotos Lietuvos valstybingumui. Ordinai ir žemės sklypai... atsiprašau.

Kaip Joniškyje radosi Lietuvos persitvarkymo sąjūdis?

1988-aisiais man buvo dvidešimt aštuoneri. Bręstančių istorinių permainų išvakarėse dirbau Joniškio rajoninių kultūros rūmų direktoriumi. Esminių pokyčių grėsmės nuojauta buvo apėmusi įvairias „mielų Lietuvos žmonių“³ gyvenimo sritis. Kultūrinėje terpėje (kaip ir kitose) taip pat kalbėta apie klubinių įstaigų pertvarkymą, decentralizaciją, kultūros griuvėsius, ekonominį savarankiškumą, kitas kosmetines sistemos reformas. Perestrojkos (Persitvarkymo) savaip troško ir *tarybinė inteligentija*. Ypač aktyvių diskusijų būta kasmetiniame kultūros darbuotojų tobulinimosi seminare Nidoje, kur į ištuštėjusį kurortą tarnybiniu transportu savaitėlei sugužėdavo vadinamieji kultūros darbininkai – direktoriai ir bibliotekų vadovai, vykdomųjų komitetų kultūros skyrių vedėjai kartu su Mokslinio metodinio kultūros centro ir Kultūros ministerijos tarnautojais. Profesiškai pasitobulinti arba tiesiog įkvėpti vėstančios kurorto dvasios, pailsėti prieš varginantį kūrybinį sezoną. Tačiau šis sambūris nebuvo jokia epochos naujovė, o veikiau tradicija, viena iš daugelio sovietinės nomenklatūros išradingos veiklos formų. Būtent čia, tarp ideologinio fronto darbuotojų Nidoje, tą auksinį 1988 m. rudenį išgirdau apie ore plevenančią užkulisinę grupinę iniciatyvą nuversti sovietinės Lietuvos kultūros ministrą, stagnatorių Joną Bielinį, šias pareigas ėjusį nuo 1976 m. Vienas siūlomų kandidatų užimti Kultūros ministerijos vadovo kėdę buvo filosofas Romualdas Ozolas, kurį vėliau teko pažinti artimiau. Net kompiuteriu pieštą plakatėlį su politiko profiliu ir šūkiu „Romualdą Ozolą – kultūros ministru!“ „revoliucionieriai“ atvirai platino seminare. Nieko sau, tada pamaniau. Plakatėlis taip ir liko suvenyru, nes iniciatyva „neprasisuko“: filosofas tapo ryškia Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio figūra, o kuklias ministro pareigas kitais metais užėmė ilgametis Bielinio pirmasis pavaduotojas Dainius Trinkūnas.

Iš Maskvos Kremliaus dvelkė perestrojkos vėjai ir *glasnost'*, todėl vietinės nomenklatūros nuolatinės tarpusavio intrigos, iškilusios į viešumą, galėjo būti sutiktos kaip demokratizacijos ir liaudies savarankiškumo pavyzdžiai ir netgi buvo skatintinos. („Demokratizacija“ buvo itin populiari raktinė sąvoka.) Buvo kalbama apie respublikinį kultūros darbuotojų kongresą, kuris turėjo susiburti ir vienu mostu išspręsti visas susikaupusias problemas. Aktyvistai būrėsi į visokiausias darbo grupes, ruošė įvairius metmenis ir pan. Realiai visa tai reiškė vienintelį siekį – išsilaikyti kultūros fronte, o galbūt – net sustiprinti turimas personalines pozicijas.

Visa tai negalėjo nepriminti eilinio komunistinio vajaus, kildavusio pasikeitus generaliniam sekretoriui imperijos sostinėje. „Mūsų respublikos“ komunistams vadovavo draugas Ringaudas Songaila⁴, todėl sunku buvo tikėtis greitų esminių pokyčių stagnuojančioje, apatijos apimtoje sovietų Lietuvoje. Perestrojka čia reiškė, kad blogus komunistus turėjo pakeisti geri ir, žingsnis po žingsnio, kaip sakė „uola Algirdas Brazauskas“, eiti į suverenitetą. Kas gi pamirš: „Lietuva be suvereniteto, Lietuva be ateities!“

Atėjus Michailui Gorbačioviui ėmė rasti vis daugiau publikacijų rusiškoje periodikoje, kurios leido pažvelgti į žlungančią sovietinę tikrovę žymiai plačiau. Prenumeruodavau arba pirkdavau sąjunginės spaudos kioskuose žurnalus *Novyj mir*, *Znamia*, *Družba narodov*, *Ogoniok*, kuriuose imta spausdinti stalininio režimo cenzūros uždraustą literatūrą. Anatolijaus Pristavkino *Snaudė naktį aukso debesėlis*, Anatolijaus Rybakovo *Arbato vaikai*, Michailo Bulgakovo *Meistras ir Margarita*, Šuns *širdis*, Aleksandro Solženicyno *Gulago archipelagas*, Boriso Pasternako *Daktaras Živago*, Čingizo Aitmatovo *Ilgą kaip šimtmečiai diena* – kaip spėti viską perskaityti⁵, kol vėl neuždraus,

sau maniau. *Ogonioko* žurnale įdomiausi straipsniai – apie Celiuliozės ir popieriaus fabriką, siaubingai nuodijantį Baikalą, apie stalinizmą, apie represijas ir t. t.

Joniškyje tvyrojo ramybė, kitaip sakant, niekas nesitikėjo, kad gali įvykti kas nors nelaukta, neprognuota. Gimtojoje Žagarėje unikalaus balso operos dainininko, LPS iniciatyvinės grupės nario Vaclovo Daunoro iniciatyva įvyko žiauriai apleisto Žagarės dvaro parko⁶ tvarkymo akcija: susirinko būrelis dainininko gerbėjų, pavienių entuziastų, kurie, vadovaujami kraštovaizdžio architekto Kęstučio Labanausko, bandė plikomis rankomis iškuopti per ilgus dešimtmečius priterštus ir suniokotus parko pašalius. Tarp talkininkų sukiojosi ir rajono kultūros paveldo prievaizdai, kurie iš esmės ir leido nunykti šiam vertingam architektūros ir landšafto paminklui. Tačiau jie, aišku, taip nemanė. Dėl visko, kas bloga atsitiko Lietuvoje – kalta Maskva! Skandalinga, jog ir šiandien sovietmečiu barbariškai nuniokotų dvarų ir parkų būklė Lietuvoje ne ką geresnė.

Šiame parko tvarkytojų susibūrimo vilniečių pastangomis pasklido keletas pirmųjų *Sąjūdžio žinių* biuletenio kopijų, suplevėsavo trispalvė.

Tada maniau, kad nebūtina priklausyti kokiai organizacijai, pasiskelbti sąjūdininku, kad galėtum ką nors prasminga nuveikti. Sovietinis kolektyvizmas buvo atgrasus, o tikro bendruomeniškumo mes paprasčiausiai nesuvokėme. Todėl slapstėmės ir dangstėmės individualizmo kaukėmis. Tačiau Vilniuje tvyrojusi Sąjūdžio dvasia sklido ir tirpdė sovietinio susvetimėjimo ledą. Tada jau nieko nebereiškė traukiniu nuvažiuoti tris šimtus kilometrų į daugiatūkstantinį mitingą Vingio parke⁷, o sugrįžus naktiniu traukiniu – lyg niekur nieko iš geležinkelio stoties keliauti tiesiai į darbą. Kartą po tokios kelionės kultūros rūmų koridoriuje sutikau tiesioginį savo viršininką kultūros skyriaus vedėją Praną Petraitį.

- Na, kaip? – paklausė, lyg būtume išsiskybę prieš penkias minutes.

- Parvežiau lipduką su Vyčiu ir trispalve, – ir ėmiau pasakoti įspūdžius iš istorinio mitingo.

Artėjo LPS steigiamasis suvažiavimas. Joniškio rajone, Žagarėje jau veikė įsikūrusi LPS rėmimo grupė. Kiekvieną dieną Lietuvoje įvykdavo kas nors nepaprastai svarbaus – išėjo pirmasis Sąjūdžio savaitraščio *Atgimimas* numeris, prie Ignalinos AE vyko nesankcionuotos akcijos prieš trečiojo bloko statybą, per Lietuvos televiziją pirmą kartą viešai pasirodė LPS iniciatyvinė grupė ir tiesioginiame eteryje atsakinėjo į žiūrovų klausimus telefonu, Katedros aikštėje Lietuvos Laisvės lyga surengė nesankcionuotą mitingą, kuris pasibaigė specialiųjų milicijos dalinių „bananų baliumi“ prieš beginklius žmones.

Tačiau Joniškis laukė. Keliolika bendraminčių ir bendraamžių buvome susibūrę į jaunimo klubą kultūros rūmuose, kur kartu leisdavome laisvalaikį, žiūrėdavome retus filmus, diskutuodavome, tačiau į politiką žiūrėjome gana rezervuoti – paprasčiausiai neturėjome tokios veiklos patirties ir supratimo. Mūsų laikyseną, mąstymą ir pažiūras veikiausiai būtų galima apibūdinti kaip tam tikrą kultūrinį liberalizmą. Pripažinome skirtingumus kaip žmoniškiosios galimybių skalės atskleidimą ir išbandymą⁸, buvome kritiškai ir sau, ir visų kultūros reiškinių atžvilgiu. Tačiau atėjo metas ir prisiimti

atsakomybę, ir stoti racionaliai ginti tų vertybių, kurias puoselėjome nesibaigiančiomis kalbomis ir diskusijomis. Reikėjo apsispręsti.

Tą lemtingą vakarą pakvietėme visus artimiausius šio jaunimo klubo narius ir prijaučiančiuosius. Į kultūros rūmų kavinę susirinko būrelis žmonių. Tą patį vakarą ant sovietinės klubinės įstaigos pastato stogo flagštoko iškėlėme trispalvę. Nutarėme įkurti LPS rėmimo grupę ir kitą vakarą pakviesti joniškiečius į didžiąją salę, kurioje tilpo apie 600 žmonių. Žmonių prisirinko sausakimšai, praėjimuose liko stovinčių. Bendražygiai nusprendė, kad man teks išeiti ir kalbėti pirmam, nes turėjau sceninės patirties. Taip gimė LPS „Žiemgalos“ rėmimo grupė. Atmintiną vakarą, kaip pasakojo mačiusieji, ilgai negeso šviesos ir LKP Joniškio rajono komunistų partijos komiteto languose.

Ar buvo alternatyvų? Taip. Buvo galima nieko nedaryti ir toliau laukti, kol vietinės valdžios ešelone bus palaimintas rajono persitvarkymo planas ir numatyti jo vykdytojai. Tačiau mūsų grupės įsikūrimas, matyt, sumaišė šią dëlionę, nes ir partijos, ir vykdomojo komiteto vyrų ir moterų reakcija buvo vienodai irzli. Pasigirdo pirmieji tendencingi vertinimai ir autoritetinga nuomonė iš viršaus: „Sąjūdis pateko ne į tas rankas“. Kiekvienu atveju viešumoje buvo stengiamasi tai pabrėžti. Šią nuostatą gerai atspindi vienas iš daugelio klausimų, kuriuos gaudavau iš vietinio komunistų organo *Tarybinis balsas* redakcijos: „Būkime atviri. Teigiama, kad „Žiemgalos“ iniciatyvinei grupei trūksta kompetentingumo, solidumo. Tvirtinama, kad joje nemažai jaunų, gyvenimo dar gerai nepažįstančių žmonių. Užtat ir jų keliami reikalavimai dažnai maksimalistiniai, neatsižvelgiantys į realią situaciją, į praktiškai esamas galimybes išspręsti vieną ar kitą problemą. Kokia čia Jūsų nuomonė?“⁹

Tiesa, jog mūsų grupės branduolį sudarė trisdešimtmečiai. Tačiau akivaizdu, jog ne čia šuva buvo pakastas. Mes nebuvome nei nomenklatūra, nei partinis-ūkinis aktyvas, nei komjaunimas. Sąjūdžio nebuvo galima nuneigti, tad imta neigti jo dalelę. Tolydžiai stiprėjantis moralinis spaudimas mums bylojo, kad randasi negailestingos politinės kovos prielaidos. O šioje kovoje vaikinai iš komunistinio elito buvo kur kas *geriau patyrę*...

Sąjūdžio suvažiavimas, kuriame tarp gausybės delegatų buvo ir mūsų grupės ketveriukė – Elona Janulytė, Gintaras Ramonas, Viktoras Meižis ir Vidmantas Staniulis – atmintin įsirėžė ne dėl begalinės euforijos, teisingų kalbų, sekinančių naktinių Seimo tarybos rinkimų, šimtų atsistojimų ir atsisėdimų, audringų aplodismentų, o veikiau dėl kauniečio, knygiaus ir bibliofilo, bendravardžio ir bendrapavardžio Vidmanto Staniulio juoko, kai 2000 m. susitikome jo knygynėlyje Kaune ir akivaizdžiai susipažinome. Neakivaizdžiai jau buvome pažįstami juokingomis aplinkybėmis.

Jis pasakojo, jog tą vėlų 1988 m. spalio 22 d. vakarą, per TV tiesiogiai transliuojant steigiamąją LPS suvažiavimą, diktoriui skaitant išrinktų Seimo narių pavardes, jis jau gulėjęs lovoje, kai telefonu ėmė skambinti draugai: „Ką, Vidmantai, kodėl pasislėpęs eini į politiką? Kodėl nieko nesakei?“ Tada kaunietis Vidmantas Staniulis teisinosi ir gynėsi, jog tai ne jis, jis nė nenutuokia, kas tas antrininkas. O gal klaida?

Aš apie „antrininką“ sužinojau tik po dešimties metų. Mane, prezidentūros valdininką, žurnalistai „demaskavo“, kad turto deklaracijoje „nuslėpiau“ turtą – knygyną Kaune,

nors neturėjau jokio nekilnojamojo turto, išskyrus paveldėtą senelio nepriklausomybės kovų savanorio Antano Vansevičiaus užtarnautą žemės gabalėlį, kurį buvau patikėjęs dirbti žemės ūkio bendrovei.

Seimas

Ne visas Sąjūdžio Seimo sesijas, dažniausiai vykdavusias Lietuvos mokslų akademijos salėje, tiksliai galiu atkurti. Viskas susilieja į vieną ilgą posėdį, kuriam pirmininkauja gražbylostės virtuozas Aleksandras Abišala. Su šia iškilia asmenybe vėliau ne savo noru teko susikirsti Stasio Lozoraičio prezidentinės rinkimų kampanijos metu, kai Aleksandras įkūnijo štabą, įsikūrusį Jakšto gatvėje, kurį Lozoraičio komanda taip ir vadino: Jakšto gatvės štabas.

Į Sąjūdžio Seimą paprastai atkavdavau naktiniu traukiniu Ryga-Vilnius, paštu arba telefonu gavęs pranešimą. Jonišio geležinkelio stotyje traukinys sustodavo pusę dviejų nakties tik minutei, todėl svarbu būdavo gauti bilietą ir suspėti įsėsti. Kartais keleivinis traukinys būdavo perpildytas, gaižus miegamojo vagono kvapas versdavo iš koto, tad tekdavo keliauti tambūre. Į Vilnių atvykdavau ankstų rytą, apie septintą. Iš geležinkelio stoties Sodų gatve, pro Halės turgų, Rotušę tuščiomis sostinės gatvėmis pėstute kulniuodavau į Mokslų akademiją. Šeštadienio rytą Vilnius ramiai miegodavo. Pakeliui Pilies gatvėje užsukdavau į vienintelę veikiančią kavinę išgerti kavos. Mokslų akademijos duris praverdavau vienas pirmųjų. Tik spaudos platintojai su naujausiais Sąjūdžio spaudiniais jau ruošdavosi darbui. Stengiausi išigyti viską, kas buvo tuo metu išleidžiama: *Sietyną, Tremtinį, Katalikų pasaulį*, rajoninių sąjūdžio leidinių ir t. t. Apsirūpinęs spausdintu žodžiu, keliaudavau į išvėdintą salę, įsikurdavau arčiau galo, netoli mikrofono. Salės mikrofonas buvo ypač svarbi vieta, nes prasidėjus posėdžiui, prie jo rikiuodavosi eilės norinčių replikuoti Sąjūdžio Seimo narių. Pasisakymų reglamentas buvo griežtas, darbotvarkė didžiulė, todėl norintieji pasisakyti ne visada būdavo išklausomi dėl laiko stokos. Nors kartais posėdžiaudavome iki vėlyvo vakaro. Man tai patikdavo, nes atgalinis traukinys į Joniškį išvykdavo apie vienuoliktą vakaro, nereikėdavo lūkuriuoti stotyje. Iš 220 Sąjūdžio Seimo narių aktyviausi prie šoninių mikrofonų būdavo klaipėdiečiai advokatė Zita Šličytė ir liaudies meistras Dionizas Varkalis, kaunietis profesorius Alfredas Smailys, palangiškis advokatas Narcizas Rasimavičius ir daugelis kitų. Dažnai sėdėdavome kartu su žemiečiu aktoriumi Laimonu Noreika, su kuriuo pasikeisdavome iškalbingais žvilgsniais, kuomet kai kurie dalyviai itin dažnai karštai replikuodavo prie salės mikrofonų. Sąjūdžio Seimo tarybos nariai paprastai įsikurdavo pirmoje-antroje eilėje. Kauniečių delegacija dislokuodavosi priekyje dešinėje salės pusėje. Šonuose įsitaisydavo žurnalistai, svečiai, sekretoriato darbuotojai. Kitaip kaip tik su filmavimo kamera negalėčiau įsivaizduoti kauniečio Leono Glinskio ir šviesiaplaukės Laimos Pangonytės.

Sąjūdžio Seimas savo sesijose svarstydavo visus svarbiausius dokumentus: Konstitucijos projektus, rezoliucijas, pareiškimus, tvirtino rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą kandidatūras. Finansines ataskaitas pateikdavo įždininkas Kęstutis Urba (nepainioti su bendrapavardžiu vaikų literatūros autoritetu).

Pirmą kartą ir racionaliai, ir emociškai suvokiau, kad valstybės nepriklausomybės atkūrimas yra realus siekis Kaune 1989 m. vasario 16 d. Į iškilmes Sąjūdžio Seimo nariai susirinko išvakarėse, po registracijos Kauno Valstybiniame muzikiniame teatre

autobusais vykome pagerbti žuvusiųjų už Lietuvos laisvę Auštųjų Šančių karių kapinėse, vėliau vakare prasidėjo iškilmingas Sąjūdžio Seimo posėdis. Kauno Muzikiniame teatre tvyrojo ypač pakili nuotaika. Dar niekad nebuvo regėjęs tiek daug vyrų, vilkinčių smokingą ar net fraką, jaunimo su skautų apranga, šaulių uniforma pasidabinusių patriotų, moterų su originaliais tautiniais rūbais. Kauno dvasia. Joje tikrai buvo to, kas sovietinėje tikrovėje buvo keista ir stebino.

Tą vakarą Sąjūdžio Seimas priėmė dokumentą, kuriame buvo aiškiai deklaruota Nepriklausomybė. Jaučiau pasididžiavimą, jog ir aš galėjau balsuoti už šią laisvės siekį. Rytą – iškilmingos mišios Kauno Arkikatedroje bazilikoje, po to eitynės į Laisvės paminklo atidengimo ceremoniją ir mitingas. Baltu audeklu apgaubto paminklo papėdėje architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis už parankių prilaikomas iš vienos pusės sūnaus Vytauto Landsbergio, iš kitos – Romualdo Ozolo, atidengė Juozo Zikaro Laisvę. Po paminklo atidengimo ir Sąjūdžio Seimo narių priesaikos¹⁰ išskubėjau į autobusų stotį, nebedalyvavau renginyje sporto halėje „Tauta ir valstybė“, šventiniame fejerverke Nemuno ir Neries santakoje. Turėjau suspėti į Joniščio kultūros rūmus, kur mūsų „Žiemgalos“ grupė organizavo Vasario 16-osios minėjimą. Suspėjau. Renginyje perskaičiau Deklaraciją dėl Lietuvos nepriklausomybės.

Atėjo aiškus suvokimas, kad Lietuvos nepriklausomybę privalome atkurti ir nukirsti bet kokias sąsajas su komunistine praeitimi. Atsiriboti ne tik moraliai, tačiau siekti, kad nusikaltimai, kurie buvo padaryti prieš Lietuvos valstybę ir tautą būtų atskleisti ir įvertinti. Tačiau kaip giliai aš klydau!

Komunistinio režimo veikėjai labai greitai susiorientavo, kad reikia išsinerti iš senosios odos ir tapti naujais atgimimo kalviais. Tai savitai patvirtina mintis, išsakyta naujojo LKP Joniščio rajono pirmojo sekretoriaus Romualdo Gadeikio viename susitikime su rajono Sąjūdžio taryba: „Bet dabar mes – nebe ta partija. Tada mes buvome TSKP, o dabar esame Lietuvos Komunistų partija. Mes komunistinių idealų savo programoje nebeturime“¹¹. Tipiškas reliatyvistinis mąstymas.

Mūsų pokalbis su rajono komunistų elitu, vykęs bemaž Kovo 11-osios išvakarėse, iš dalies atspindi pažiūrų ir nuomonių spektrą, vyravusį visuomenėje ir sąlygojusį jos diferenciaciją, todėl pateiksiu platesnių jo ištraukų.

Fragmentai

Liudas Jonaitis¹²: *Sąjūdžio taryba per partinę konferenciją pasiūlė įvertinti partijos praeitį, jos klaidas, bet tam nebuvo pritarta. Praėjusiame biuro posėdyje mes jau gvildenome šitą mintį, kuri sutiko su kitą dieną priimtu LKP Centro Komiteto biuro nutarimu. Norėčiau paklausti Sąjūdžio tarybos narių: koks jūsų požiūris šiuo klausimu, kaip visas tas klaidas iškelti ir įvertinti, ką ir kaip turėtume pasmerkti rajone?*

Vidmantas Staniulis¹³: *Mūsų pozicija išdėstyta kreipimesi į rajono partinę konferenciją. Kaip parodė tolesni įvykiai, tie dalykai, į kuriuos mes atkreipėme rajono komunistų dėmesį per partinę konferenciją paskelbdami šitą pareiškimą, ir buvo realūs žingsniai Lietuvoje. Buvo sudaryta Romo Gudaičio vadovaujama komisija, vėliau paskelbusi principus, pagal kuriuos bus įvertinta komunistų partijos praeitis. Galbūt džiaugtis čia ir nėra ko, bet šituos žingsnius ir šituos reikalavimus mes suformulavome*

savarankiškai, neturėdami informacijos nei iš LKP, nei iš kitokių institucijų. Mano nuomone, buvo orientuojamasi teisinga linkme, o reakcija į tai arba tiksliau ne reakcija, buvusi partinėje konferencijoje, kaip teisingai pasakė gerbiamas Liudas Jonaitis, akivaizdžiai parodė nuotaikas, į kurias buvo prasminga reaguoti.

Koks mūsų požiūris į tas rajono problemas, kurias partija turėtų įvertinti, ir pasufleruoti, ką reikėtų daryti? Manychiau, nereikėtų vardinti konkrečių atvejų, nes tai nėra paprasti dalykai. Vis dėlto mes norėtume, kad pati partija pažvelgtų į savo praeitį ir sugebėtų kritiškai įvertinti ją. Tai pirma būtina sąlyga. Antra, aš galiu paminėti keletą konkrečių faktų, keliančių mums abejonę. Bet tai yra bendro pobūdžio faktai. Vis dėlto apie pavardes ir konkrečių medžiagą būtų galima kalbėtis. Bet mane jaudina vienas dalykas. Kol kas nėra sudaryta vienokios ar kitokios komisijos (galbūt mes neturime tokios informacijos), kuri galėtų įvertinti šituos faktus ir įvykius. Mes manome, kad pirmiausia turėtų būti sudaryta komisija ir tada Sąjūdis galėtų pateikti jai konkrečių medžiagą bei kalbėtis konkrečiais klausimais. Jeigu biuras numato sudaryti tokią komisiją, tai šito atidėlioti nereikėtų.

Zoja Kudobienė¹⁴: Ar Jūs matote skirtumą tarp to, nuo ko pradėti: pirma sudaryti komisiją, tada kelti konkrečius pasiūlymus, o gal atvirkščiai – iš pradžių kelti konkrečius klausimus, o tada sudaryti komisiją, kuri galėtų kompetentingai spręsti šituos klausimus?

Vidmantas Staniulis: Mes manome, kad tai susiję ne tik su konkrečiais įvykiais, tai yra susiję su ištisu laikotarpiu. Šiuo atveju, komisija turėtų būti pirma.

[...]

Liudas Jonaitis: Kaip galvojate: ar į šią komisiją turi įeiti vien partijos nariai?

Gintaras Ramonas¹⁵: Manychiau, kad tai partijos vidaus reikalas. O medžiagą tai komisijai gali teikti ir ne partijos nariai.

Vidmantas Staniulis: Komisiją reikėtų suformuoti nedelsiant, bent iki tol, kol iš viso egzistuos komunistų partija.

Romualdas Gadeikis¹⁶: Man kyla tokia abejonė: jei toje komisijoje dalyvaus vien tik komunistai ir aiškinsis visuos tuos faktus, ar vėliau kai kurie judėjimai neturės preteksto sakyti, jog šitas darbas yra vienašališkas, būtent, komunistai apie save parašė romantinius memuarus. Kodėl taip kalbu? Ogi dėl to, kad, mano manymu, tai yra ilgas ir kruopštus darbas. Reikia dirbti archyvuose, prie kurių dar sunku prieiti, nes jie yra įslaptinti. Dėl to, manychiau, būtų labai gerai, jeigu būtų sudaryta visuomeninė komisija, į kurią įeitų ne tik komunistai, bet ir Sąjūdžio bei kitų judėjimų atstovai, istorikai, studentai ir kt. Jie ateitų į komisiją su faktais, su pasiūlymais, todėl jau iš karto turėtume medžiagos.

Vidmantas Staniulis: Aš galvoju: dėl visuomeninių judėjimų, tai Sąjūdis turi pakankamai savų reikalų. O dėl to, kad partija galbūt nesugebės principingai įvertinti, norėčiau pasakyti: ar neatsitiks taip, kad po to bus teigiama, jog komunistų partiją kažkas skriaudžia. Man atrodo, teisingausia būtų, kad ši partija savo jėgomis įvertintų savo veiklą. Tai yra pačios partijos reikalas.

Gintaras Ramonas: *Antras momentas yra toks: jeigu iš šalies kritikuos partijos vidaus darbą, tai šitai bus pakankamas barometras analizuoti ir koreguoti savo veiklą.*

[...]

Romualdas Gadeikis: *Bet dabar mes – nebe ta partija. Tada mes buvome TSKP, o dabar Lietuvos Komunistų partija. Mes komunistinių idealų savo programoje nebeturime. Tai yra esminis dalykas. Mes blaiviai įvertinome tai, kas buvo mums siūloma iš šalies ir ko mes norėjome širdy.*

Gintaras Ramonas: *Norėčiau paprieštarauti. Aš, pavyzdžiui, sutiksiu, kad LKP kaip tokia yra kita partija tada, kai ji atliks tą darbą, apie kurį mes čia ką tik kalbėjome, ir ras savyje jėgų išlikti. [...]*

Zoja Kudobienė: *Noriu pratęsti šią mintį. Jeigu partija pradės nagrinėti savo praeitį, savo klaidas ir jeigu ji nueis į smulkmenas, į rausimąsi nešvariuose marškiniuose, tai tada ji susilpnins save. Tad ar dabar nereikia partijai labiau telktis, mąstyti apie ateitį, kaip bendrauti su žmonėmis, su kitomis partijomis. Galėčiau nurodyti ir daugiau Komunistų partijos ateities problemų, tačiau noriu pabrėžti, kad aš ne prieš partijos praeities vertinimą, bet prieš smulkmeniškumą.*

Vidmantas Staniulis: *Sąjūdis linkėtų partijai nenusismulkinti šioje srityje, o žiūrėti į esmę. Manau, jeigu marškiniai nešvarūs, tai jie turi būti skalbiami. Mes nemanome, kad nešvarūs marškiniai turi būti slepiami po kitu apdaru.*

Kęstutis Šutinys¹⁷: *Ar negalėtumėte patikslinti, kaip įsivaizduojate pasakymą „kol Komunistų partija egzistuos“...*

Vidmantas Staniulis: *Jūs teisingą klausimą keliate. Sekretorius ką tik pasakė apie komunizmo idealus ir tai, kas yra įrašyta partijos programoje. Gerbiamieji, nebūkime naivūs ir neįsivaizduokime to, ko nėra. Jeigu jūsų partijos programoje nėra komunistinių idealų, jei ji grindžiama socialdemokratijos principais, o senosios partijos pavadinimo palikimas yra reveransas prieš Maskvą, tai reikia kalbėti, kad Lietuvos Komunistų partija išnyks jau artimiausiu metu. Patys komunistai svarstys jos pavadinimo pakeitimą. Nežinau, kaip reikės dabartinės Komunistų partijos nariams tartis su socialdemokratais dėl susidvejinimo. Nežinia, ar turėsime dvi socialdemokratų partijas, ar programa bus koreguotina, ar bus bendras suvažiavimas, ar turėsime kitokius niuansus. [...]*

[...]

Liudas Jonaitis: *Apie tą įvertinimą daug ką sako šeštasis Konstitucijos straipsnis, todėl nebelieskime šito.*

Kostas Vozbutas: *Be to, kokią praktinę naudą turėsime, jei vėl pradėsime kelti nutarimus, juos vertinsime. Jeigu mes galime įvertinti pokario metų laikotarpį, išsiaiškinti istorinę tiesą, jei galima konkrečiai išnagrinėti, kiek rajono gyventojų nukentėjo nuo vienos ir kitos pusės, tai ateinančioms kartoms parodysime, kas tuo metu vyko.*

[...]

Kęstutis Šutiny: *Bet kaip jūs spręsite teisingumo klausimą.*

[...]

Gintaras Ramonas: *Man susidaro įspūdis, kad mes, Sąjūdžio taryba, lyg ir atėjome čia atsiskaityti, pateikti kažkokius receptus, kaip turi tvarkytis partija, kaip mes galvojame spręsti vieną ar kitą klausimą. Jeigu yra toks požiūris, tai man atrodo, mums nebėra apie ką šnekėti, nes mes negalvojame niekam atsiskaityti. Tai viena, o antra, – mums netgi įdomu, kaip partijos komiteto biuras galvoja apie tas problemas, kurias Sąjūdis mato partinėje organizacijoje. Gerbiamas Alfonsas Lidžius šiandien ilgoje kalboje išdėstė Sąjūdžio tarybos veiklą, principus. Būtų įdomu, kad lygiai taip pat partijos biuro žmogus išdėstytų, ką jie veikia biure, ką veikia sekretariate. O dabar biuras tarsi laukia, kada Sąjūdis pasakys, ką biuras turi daryti, o po to žiūrės: kritikuos ar nekritikuos, atsikirtinės ar neatsikirtinės.*

(Su šiomis Ramono mintimis paaštrėja pokalbio dalyvių ginčas, jaučiamas kai kurių susierzinimas, girdėti pakeltas tonas. Gadeikis ramina susijaudinčius, pataria būti geranoriškais vieni kitų atžvilgiu.)

Kęstutis Šutiny: *Ar jūs, biuro nariai, kada ką nors išvežėte? Nevežėte. Aš irgi nevežiau. Sako, komunistai būkite atsakingi. Dabar galvoju: jūs sėdite vienoje pusėje, aš kitoje pusėje, mes kalbame apie socialinį teisingumą, kodėl tada mums nepasakyti, kaip kuris galvojame. Jūs sąjūdininkai, sakote, kad mes vieni galvojame blogai, bet kai jūs vykdysite vieni, galbūt irgi bus blogai. Bet jeigu sudėsime vieną jūsų pusę ir kitą mūsų, tai turėtų išeiti žmogiškas socialinis teisingumas.*

Liudas Jonaitis: *Man atrodo, kad mes čia susirinkome žmogiškai pasitarti, o ne duoti vieni kitiems ataskaitas. Juk eidami kaktomuša mes niekur nenueisime.*

Zoja Kudobienė: *Tardamiesi su biuru apie susitikimą su Sąjūdžio rajono taryba, mes galvojome, kad tarp mūsų bus geranoriška atmosfera, vyraus tarpusavio supratimas ir bendras žvilgsnis į ateities problemas, jų sprendimą. Deja, kategoriškas tonas jau daug ką pasako...*

[...]

Juozas Bilevičius¹⁸: *Ypač jaunieji komunistai užsigauna: aš buvau vaikas, aš nevežiau, aš nešaudžiau... Bet Lietuvos liaudžiai padaryta skriauda, padaryti nusikaltimai. Tai dabar, kai komunistų partija pakeitė pavadinimą, nebėra kalto. Vadinasi, reikia kam nors atsakyti už tai, kas padaryta. Komunistų partija susidėjo su okupantais, padarė žalą Lietuvos liaudžiai, todėl kas nors vis tiek turi atsakyti. Nepakanka pasakyti, kad aš nieko nežinau.*

[...]

Romualdas Gadeikis: *Norėčiau grįžti prie ankstesnės temos ir papasakoti, ką mes veikiame. Savo veiklą numatėme trimis pagrindinėmis kryptimis: socialine-ekonomine, dvasinio atgimimo ir ekologine. Rajono komiteto narius pagal jų norus suskirstėme į*

tris komisijas. Nors jos dar nepatvirtintos, bet artimiausiu metu pradės dirbti, kurti savas programas ir pan. Kitas klausimas – turime reikliai įvertinti praeitį, nes žmonėms yra padaryta daug skriaudų. Kai kuriuos žmones galbūt reikia net apginti, galbūt neteisingai suprantamas jų vaidmuo priklausomai nuo situacijos, kokia tuo metu buvo. Tai didelė atsakomybė.

[...]

Vytautas Adomaitis¹⁹: *Daug ginčijamės dėl praeities ir ateities, tačiau nežvelgiame į realią situaciją. Ką mes pasakysime žmonėms, jei iš esmės nepradėsime spręsti ekonominių-socialinių problemų. Tiesa, yra dėl ko pasiginčyti, tačiau minėtos problemos, jų sprendimas yra mūsų veiklos vienintelis kelias.*

Vidmantas Staniulis: *Dėl to aš ir pasiūliau kalbėti apie tai, kas vyksta šiandien. Mus jaudina tokie dalykai, kurie yra stebėtini. Jeigu mes kalbame apie realius pasikeitimus, tai reikėtų matyti tai, kas vyksta aplinkui. Konkretus faktas. Įvyko „Didvyrio“ kolūkio ataskaitinis susirinkimas, kuriame dalyvavo Žemės ūkio valdybos viršininkas gerbiamas Makelis (partijos komiteto biuro narys) ir Pimpička, Žemės ūkio valdybos juristas. Tenai, darant moralinį spaudimą, keturis kartus atviru balsavimu buvo renkamas tas pats kolūkio pirmininkas Jasaitis. Žmonių pasipiktinimas didžiulis. Jie ateina į Sąjūdžio tarybą ir prašo padėti. Tuo tarpu pirmininkas po tokio išrinkimo klausė: gerbiamieji, dabar pasakykite, kas buvo tie, kurie kėlė kito pirmininko rinkimų klausimą. Dabar pradėsime dirbti. Taigi šalia vyksta tokie dalykai. Mes žinome, kad tai yra kolūkis, mes žinome, kokių principu jis buvo sukurtas, ir mes žinome, kas šiandien yra valdžioje. Stebina šitokie faktai. Jeigu vyksta tokie dalykai dabar, tai manęs visai nestebina, kas vyko praeityje. Jasaičio požiūrį į ūkininkus mes žinome. Važinėjant rinkiminės kampanijos metu labai akivaizdžiai matosi, kaip kolūkiečiai gyvena, kokias problemas kelia, bet matosi, kad atvirai žmonėms grasinama. Todėl nebūkime naivūs ir nesakykime, kad tokiomis sąlygomis žmonės demokratiškai išrinks arba ką nors padarys. Tai nepaprastai sudėtingas dalykas, ir žmonės turi būti išaugę iki tos demokratijos galimybių. Pritariu Vytautui Adomaičiui, kad po pusės metų atsitiks mums visiems nepageidautini dalykai, todėl žiūrėkime, kas vyksta šiandien, nevenkime žiūrėti į tuos procesus, kurie vyksta. Kodėl nenorima girdėti šito eilinių žmonių pasipiktinimo? Juk piktinasi ne Sąjūdis, kad Jasaitis savivaliauja savo kolūkyje ir nenori duoti žemės. Piktinasi ne Sąjūdis, kad Žemės skirstymo komisija užsiiminėja atitinkamais darbeliais. [...]*

Ūkininkų klausimas rajone yra kompromituojamas. Kas jį kompromituoja? Kolūkių pirmininkai ir Žemės ūkio valdyba. Sakau atsakingai. Jeigu taip nėra, paneikite konkrečiais faktais. Prisiimu visą atsakomybę. Suprantame, ką reiškia nuosavybės pasikeitimas, kada išleidžiamas įstatymas, bandoma užtrinti reikalą. Kalbant apie akcines bendroves ir apie privatinę nuosavybę, kaip vieną iš nuosavybės formų, jina neturės prioriteto [...]. Įstatymu bus užtikrinta visų nuosavybės formų galimybė, ir dabar taip kompromituoti ūkininkų klausimą, – suprantame, ką tai reiškia. Tai reiškia Vytauto Sakalausko arba Jono Jagmino pozicijos užėmimą. Net labai apgailestaujame, kad Joniščio rajone Jagmino pozicija sulaukia tokio didelio pritarimo. Galėčiau labai daug papasakoti apie Vytauto Sakalausko ir Kazimieros Prunskienės konfliktą, o jisai nėra šių dviejų žmonių konfliktas. Tai konfliktas, randantis atspindį ne tik Joniščio rajone. Tai yra visos respublikos problema. Šitos problemos nematyti negalima. Jei

kuris biuro narių yra pajėgus konkrečiai atsakyti į šitą „Didvyrio“ klausimą, tai labai norėčiau.

(Gadeikis klausia, kas iš čia esančių biuro narių dalyvavo šiame susirinkime. Pasirodo, niekas. O E. Makelis neatvyko į šį susitikimą. Tada Ramonas pastebi: „Reikia apgailestauti, kad biuro narys, buvęs susirinkime, nepraneša biurui. Gal ataskaita nereikalinga, tačiau...“)

Vidmantas Staniulis: Šiuo atveju vis dėlto iškyla pasitikėjimo problema, žmonės neturi kur kreiptis, nes jie būna apvilti. Mes su gerbiamu Kazėnu²⁰ dalyvavome susitikime. Žmogus paklausė: mes parašėme skundą jums. Jūs žinojote, kad tas skundas bus. Kur? Pirmininkas sako: jokio skundo negavau, nieko aš nežinau. Žmonės neturi kur kreiptis, nes jie nebepasitikimi tais dalykais. Nebepasitikimi todėl, kad nesprendžiami šitie konkretūs klausimai. Nežinau, kodėl: ar sąmoningai, ar iš bejėgiškumo?

Ilgainiui tapo aišku, kad veikla Sąjūdyje yra politika, ir malonų laiką bendraminčių ratelyje reikia užmiršti. Tai nebuvo lengva ir todėl, kad mūsų grupės narių tarpusavio santykiai buvo paremti visų pirma asmeniniais ryšiais. Pirmųjų smūgių ilgai laukti neteko. Intrigos, apkalbos, šmeižtas tarp joniškėčių tapo nuolatinis palydovas. Tai reikėjo išverti. Be to, kiekvienas buvome priklausomas nuo savo tiesioginio darbo reikalų.

Ypač rafinuotai veikė advokatas, „Žinijos“ draugijos pirmininkas, LKP biuro narys, prokuratūros pirminės partinės organizacijos sekretorius Kęstutis Čilinskas, kai buvo keliami kandidatai artėjančiuose rinkimuose į Aukščiausiąją Tarybą. Kartą nuvykęs į LPS būstinę iš Angonitos Rupšytės išgirdau, kad minėtas teisininkas čia jau buvo pristatytas kaip Joniškio rajono būsimas Sąjūdžio kandidatas. Mūsų rajono taryba apie tai nieko nežinojo. Kas tai galėjo padaryti? Koks tikslas? Mums tai buvo netikėta, tačiau supratome, kad turime rasti sprendimą, priešingu atveju būsime kaltinami dar ir Sąjūdžio uzurpavimu.

Šioje situacijoje mums pavyko rasti optimalų sprendimą, paremtą alternatyvaus pasirinkimo principu. „Žiemgalos“ taryba pasiūlė, kad LPS Joniškio rinkimų apygardoje Nr. 93 remtų du kandidatus – Gintarą Ramoną ir Kęstutį Čilinską. Žinoma, rizikavome, tačiau buvome laisvi savo apsisprendimuose. Į kovą prieš mus rinkimuose buvo mobilizuotos rinktinės nomenklatūros pajėgos – LKP CK narys, žemės ūkio mokyklos direktorius Liudas Jonaitis ir Joniškio rajono vykdomojo komiteto pirmininkas Julius Kazėnas. Pastarasis vyrukas buvo itin aktyvus kovotojas. Vieną jo dūrių teko patirti, kai vykdomojo komiteto pirmininkas kreipėsi į rajono prokurorą, kad nubaustų kultūros rūmų direktorių už kapucinų vienuolio tėvo Stanislovo paskaitos „Grigališkos giesmės“ organizavimą. Vėliau šiam veikėjui aiškiai nepasisekė, nes „Žiemgalos“ grupė padėjo išsiaiškinti kombinatoriaus ketinimus, susitarus su vienu kolūkio pirmininku, Vilkiaušio miško aikštelėje sukaupti apie septyniolika savivarčių silikatinių plytų ir, pasitaikius progai, išgabenti į privačių mūriukų statybų aikšteles. Iškilus į viešumą faktams, rajono vykdomasis vadovas atsistatydino ir iš Joniškio skubiai išvyko į Panevėžį, kaip ir buvo atvykęs.

Praėjus beveik metams po steigiamojo LPS suvažiavimo, prasidėjo įvykiai, pakeitę mano gyvenimą iš esmės. Praėjus „Sidabrės“ įkūrimo jubiliejiniams renginiams,

Vykdomojo komiteto pirmininkas Vytautas Adomaitis pasiūlė „nedaryti politikos“ ir atsistatydinti iš rajoninių kultūros rūmų direktoriaus pareigų, nes aštuonių kūrybinių specialistų grupė nepasitiki ir žada streikuoti. „Neparvežiau sūrių, nepasirūpinau baliumi, neužsakiau duonos“²¹ ir netekau darbuotojų pasitikėjimo. Žodžiu, Sąjūdžio veikla ėmė kirstis su nusistovėjusiu rajono „kultūriniu gyvenimu“, nes, atsiradus kitiems prioritetams, reikėjo ir mąstymo kaitos. Man iš pradžių buvo sakoma: „Sąjūdis labai gerai, tačiau mes, kultūros darbuotojai, turime nesikišti į politiką“. Tokia nuostata vyravo ir kitose gyvenimo srityse, kuriose pokyčių išvengti tarsi nebuvo įmanoma. Tačiau šių esminių pokyčių, manau, tenorėjo mažuma.

Buvo sakoma: mes jums pritariame, veikite, tačiau kištis nenorėtume. Į susitikimus, kuriuos organizavome kultūros rūmuose, susirinkdavo šimtai žmonių, tačiau į organizaciją naujų veidų sulaukdavome retai. Konfrontacija su rajono valdžia aštrėjo. Ar galėjo pakęsti vietinė nomenklatūra, kad ideologiniame sovietinės kultūros bastione – kultūros rūmuose – vyktų vieši susirinkimai, kuriuose būtų kalbama apie komunistų nusikaltimus, trėmimus, partizanų palaikų išniekinimus, vagystes ir pan.? Buvome kaltinami netolerantiška pozicija. Apie kokią toleranciją galima kalbėti, kai reikėjo išdrįsti pasakyti skausmingą tiesą? Ir šiandien manau, kad tik tiesa galėjo išlaisvinti.

Gal reikėjo paklausti apdairiai teigiančių, kad nereikia skubėti atstatyti 1961 m. sovietų nurodymu sudaužyto, talentingo architekto Vladimiro Dubeneckio sukurtą Nepriklausomybės 10-čio paminklo, kurio atidengimo iškilmėse dalyvavo valstybės prezidentas Antanas Smetona?

Gal reikėjo paklausti rajono karinio komisaro majoro Vladimiro Byčenkovo, rusiškai šaukiančio, kad „Tik tada, kai jos bus sukurtos [normalios sąlygos], turėsime moralinę teisę atstatinėti paminklą. Pasak kariškio, jis gerai supranta joniškiečių jausmus, bet kaip kareivis mano, kad žmonės, kurie žuvo už mūsų miestą, verti pagarbos“²².

Tai tas pats majoras, kuris su keletu „bendraminčių“ organe *Tarybinis balsas* išspausdintu atsišaukimu ragino jaunuolius „nepradėti gyvenimo nuo klaidos“, gerai apgalvoti savo sprendimą: „Visiems tiems, kurie nutars eiti į Tarybinės armijos eiles, linki sėkmingos tarnybos, tikrų draugų ir laimingai grįžti namo“. O čia redakcijos komentaras: „Respublikoje vyksta audringos diskusijos apie šaukiamojo amžiaus jaunuolių tarnybą armijoje. Eiti ar ne į Tarybinę armiją? Tai dabar jaudina ne tik pačius šaukiamojo amžiaus jaunuolius, bet ir jų tėvus, draugus. [...] Susimąstyti yra dėl ko. Tačiau kartu primename, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimais karinių komisariatų veikla respublikoje sustabdyta, šaukimo komisijų rajono vykdomieji nesudaro ir jų veiklos nefinansuoja“.

Ar tokio pobūdžio medžiagą būtų išspausdinęs prieš okupantus nusiteikęs laikraštis?

Kaip minėjau, į mūsų organizuojamus LPS susirinkimus plūsdavo šimtai žmonių. Mes gaudavome informaciją, kuri sovietmečiu būdavo slepiama. Už tai būdavo galima nuo režimo nukentėti. Prieš mūsų akis atsivėrė šiurpus sovietinės sistemos paveikslas. Tačiau komunistinė nomenklatūra ir toliau vaidino spektaklį, kvietė kažkokiam abstrakčiam bendradarbiavimui ir tolerancijai.

Ilgainiui iš tos medžiagos, kurią kaupėme susitikimuose su žmonėmis, išryškėjo trys

pagrindinės mūsų vietinės veiklos kryptys: Nepriklausomybės 10-mečio paminklo miesto aikštėje ir kitų suniokotų paminklų atstatymas, partizanų palaikų perlaidojimas ir tremtinių grįžimo klausimai bei žmonių, nukentėjusių nuo vietinių valdininkų, gynimas.

ką pavyko nuveikti

Nepriklausomybės 10-mečio paminklo atstatymas buvo vienas mūsų užmojų, kuriems buvo lemta realizuotis. Visų pirma reikėjo viešinti atstatymo idėją, pradėti telkti lėšas, surasti rangovus. Masiniame susibūrimo pradėjome diskusiją, suformavome komitetą, kurio pagrindinis žmogus buvo Gintas Slavickas. Išspausdinome kuklų atviruką su paminklo grafiniu atvaizdu, kurį įteikdavome kiekvienam aukojusiam. Negailėdami savęs pasiaukojamai dirbo Sąjūdžio žmonės, buvę tremtiniai. Buvo kilęs šurmuly, kad paminklo negalima atstatyti, kol karių kapinėse ilsisi sovietiniai kariai ir rymo priklaupusio kario – Broniaus Pundziaus sukurto serijinio paminklo stovykla. Tačiau diskusiją, kurios fragmentus spausdino ir *Tarybinis balsas*, sėkmingai užbaigėme ir prasidėjo atstatymo darbai. 1989 m. spalio 2 d., Jonišio parapijos klebono Juozo Dobilaičio pašventintas, valstybinės nepriklausomybės simbolis Joniškyje buvo atidengtas.

Ieškoti partizanų palaikų ir juos perlaidoti buvo ypač sunku. Visų pirma dėl mus pasiekdavo prieštaringos informacijos apie palaidojimo vietas. Jos buvo niekaip nepažymėtos, tačiau išlikusios atmintyje. Ar atskleis žmonės šias paslaptis mums?

Vienintelė žinoma masinė nužudytų žmonių kapavietė buvo Vilkiaušio miške, į pietus nuo miestelio, kur prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui buvo sunaikinta gausi Jonišio žydų bendruomenė – 47 vyrai, 165 moterys ir 143 vaikai. Dauguma buvo sušaudyti 1941 m. rugpjūčio 29 d. Naciai sunaikino 978 Jonišio ir apylinkių žydų tautybės žmones. Sovietai šias holokausto aukas informacinėje nuorodoje prie plento Ryga–Kalinigradas įvardijo kaip nužudytus tarybinius žmones. O kitos masinės kapavietės?

Iš likusių gyvų liudytojų žinojome, jog žuvusius laisvės kovotojus, kurių išniekinti kūnai gulėdavo Jonišio centrinėje aikštėje, sribai ir jų pakalikai arkliais pakinkytais vežimais gabendavo į Viganės pamiškę ir užkasdavo nudvėsusių gyvulių laidojimo vietoje. Liudytojams buvo baisu dalytis prisiminimais. Kai kurie egzekucijų dalyviai ir tie, kurie jas laimino, dar tebegyveno ir vaikščiojo tomis pačiomis gatvėmis. Deja, nuorodomis į nežmoniškai išniekintų žmonių palaidojimo vietas sovietų patarnautojai nepasirūpino...

Kita problema buvo palaikų identifikavimas: kaip viską organizuoti?

Neįmanoma perteikti, kiek asmeninių pastangų ir pergyvenimų teko patirti tiems, kas realiai vykdė partizanų palaikų paiešką palaukėse ir pamiškėse.

Mes tai padarėme.

1989 m. perlaidojome į Gasčiūnų kapines 1945 m. balandžio 20 d. rytą Mečislovo Vainausko klojime vietinių sribų ir sovietinių kareivių nužudytų 18 vyrų, susirinkusių klojime slapstytis nuo šaukimo į sovietų dalinius. Padegamosiomis kulkomis klojimas

buvo padegtas, vyrai sušaudyti kulkosvaidžių ir automatų ugnimi. Žiauri egzekucija tuo nesibaigė, kareiviai plėšė kaimą, sudegino Klemo ir Juozo Gabrių namus, suiminėjo kaimo gyventojus. Vėliau apdegusius nužudytuosius suguldė į „patvadas“ ir išvežė į Joniškį. Vyrus iš klojimo suguldė turgavietėje. Jie čia gulėjo kol ėmė sklisti dvokas. Tada surinko palaikus ir užkasė Viganų pamiškėje, kur būdavo laidojami kritę arkliai. Žmonės pasakojo, kad Gasiūnų vyrus išdavė mažažemis Pranas Skudra ir Julija Sveikackienė. Operacijoje dalyvavo sovietinėje milicijoje tarnavęs A. Žalakis, jai vadovavo Jonas Stulpinas, paimtas iš Gruzdžių vaikų prieglaudos ir užaugęs Mečio Vainausko šeimoje. Savo globėją augintinis nušovė. Tąsyk ne iš karto suradome nužudytuosius²³.

1990 m. rugsėjo 15 d. Viganės pamiškėje suradome ir Joniškio kapinėse perlaidojome 1950 m. gruodžio 26 d. Pašvitinio valsčiuje, Vytarčių kaime, Vilkų sodyboje žuvusių Prisikėlimo apygardos Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės Partizano Tautvydo tėvūnijos partizanų Vlodo Kazlausko-Žlėgos ir Jono Mačėno-Viesulo palaikus. Šių laisvės gynėjų istoriją papasakojo likusi gyva vieno iš partizanų sesuo. Vėliau neįprastomis aplinkybėmis sužinojau, jog šią perlaidojimo istoriją moteris laiškuose papasakojo į Jungtines Amerikos Valstijas pasitraukusiam kitam broliui. Bemaž po dešimtmečio, viešint JAV su Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus delegacija, Čikagoje, susitikime su lietuvių bendruomene, organizatorių buvau pasodintas į nurodytą vietą prie apskrito stalo, šalia Vlodo Kazlausko-Žlėgos brolio su žmona. Netikėtas susitikimas ir pažintis labai sujaudino. Sutuoکتiniai pakvietė kitą dieną vakarienės į savo namus, automobiliu atvažiavo manęs pasiimti į viešbutį. Buvo nuostabu, kaip solidaus amžiaus moteris meistriškai vairavo automobilį Čikagos greitkeliu. Iki vėlumos kalbėjomės, dalijomės prisiminimais. Iki šiol negaliu patikėti, kad būta tik atsitiktinumo. Dėkoju Dievui.

¹ Czesław Miłosz, *Pakelės šunyti*, iš lenkų kalbos vertė Vyturys Jarutis, Vilnius: Strofa, 2000, p. 59.

² Nėrius Pečiūra, *Aš ir Atsuktuvai*, Vilnius: Charibdė, 2002, p. 110.

³ Kreipinys „Mieli Lietuvos žmonės“ retorikoje buvo vienas dažniausiai viešumoje vartojamų. Plg. puikią interpretaciją: Arūnas Sverdiolas, *Apie pamėklinę būtį ir kiti etiudai*, Vilnius: Baltos lankos, 2006.

⁴ Ringaudas Songaila – nuo 1987 m. gruodžio 1 d. iki 1988 m. spalio 20 d. buvo LKP CK pirmasis sekretorius, faktinis Lietuvos SSR vadovas, jį pareigose pakeitė Algirdas Mykolas Brazauskas, kurio kandidatūrą tada palaikė ir LPS iniciatyvinė grupė.

⁵ Iš visų šių autorių gal kiek mažiau žinomi pirmieji du. Anatolijus Pristavkinas (1931–2008), parašęs 26 knygas, geriausiai žinomas kaip 1987 m. publikuoto kūrinio *Ночевала тучка золотая* autorius (liet. vertimas 1989). Jame rašytojas, remdamasis vaikystės išgyvenimais, aprašė sunkią našlaičio dalį sovietų Rusijoje. Anatolijaus Rybakovo (1911–1998) žymiausi kūriniai – *Sunkus smėlis* ir trilogija *Arbato vaikai*.

⁶ Žagarės dvaras yra vienas iš puošniausių, įdomiausių parkų Lietuvoje. Didikas Dmitrijus Naryškinas dvaro rūmus įsigijo 1858 m. iš buvusio savininko Platono Zubovo. Dvaro rūmai – dvaro sodybos centras, o Naryškinų valdymo laikotarpiu pastatyti ir kiti sodybos pastatai: žirgyno pastatų kompleksas, anglišku kotedžų tipo gyvenamieji namai, sargų namai, rekonstruotas ir praplėstas parkas, sodyba aptverta tvora. Sovietmečiu, po 1945 m. čia buvo įkurta Žagarės vidurinė mokykla. Žagarės parko rekonstrukcijos autorius Rygos sodų ir parkų direktorius Georgas Friedrichas Ferdinandas Kuphaldtas (1853–1938), pasižymėjęs giliu gamtos pažinimu ir derinių įvairove, tapo vienu iš gamtinių parkų planavimo ideologų. Žagarės parkui jis parinko unikalų dendrofloros asortimentą ir nepriekaištingą augalų ekspoziciją, be pagrindinių mūsų miškuose augančių medžių bei krūmų.

⁷ 1988 m. rugpjūčio 23 d., antradienį, 19 val. įvyko LPS organizuotas mitingas Molotovo–Ribbentropo pakto 49-osioms metinėms paminėti, kuriame dalyvavo apie 150 000 žmonių.

⁸ Alternatyvų išbandymas visuomeninėje veikloje ar kultūrinėje vaizduotėje – bet ne kito žmogaus sąskaita – padeda išsiaiškinti, kas ką žmogui reiškia. Tai ne antropologinis reliatyvizmas, kuriam viskas vienodai reikšminga ar nereikšminga. Liberalų galvojimui būdingesnis pliuralizmas, kurio tikslas – ne savyje, kaip kokiame egzotikos muziejuje, izoliuojantis, o tarpusavyje komunikuojant iširti skirtingų gyvenimo ir galvojimo būdų tiesas, tragiškus likimus (Vytautas Kavolis, „Liberalaus galvojimo erdvėje“, in: *Metmenys*, 1992, Nr. 63, p. 40).

⁹ *Tarybinis balsas*, 1989-02-11. V. S. atsakymas: „Mes siekiame dorai ir savarankiškai gyventi. Manau, kad nusikaltimas šiandien ramybės ir saugios buities labai aukoti tiesą ir žmogišką orumą. Tik eidami savo keliu mes pažinsime gyvenimą, veikloje įgysime patirties. Kiekvienas turime atsigręžti į savo mažus reikalus ir kasdienybėje rasti tai, kas bus amžina visada. Dorinė atsakomybė – sykiu ir etninė priedermė. O „realistai“ visiškai be reikalo eikvoja savo potencialą, aptarinėdami kitų kompetenciją“.

¹⁰ Vytauto Landsbergio parengtą tekstą perskaitė Algimantas Norvilas: „Mes, Sąjūdžio Seimo deputatai, Lietuvos nepriklausomybės dieną atėję prie Laisvės paminklo, sakome: Tebūnie Lietuva tokia, kokios norės jos žmonės. Mūsų tikslas – laisva Lietuva! Mūsų likimas – Lietuva! Tepadeda mums Dievas ir viso pasaulio geros valios žmonės!“

¹¹ *Sidabrė*, 1990-03-10. Pokalbis prie kampuoto stalo „Pirmasis, bet... ne paskutinis“.

¹² Liudas Jonaitis – LKP Joniškio rajono biuro narys, buvęs VLKJS Joniškio komiteto pirmasis sekretorius, Žemės ūkio mokyklos direktorius.

¹³ Vidmantas Staniulis – LPS Joniškio tarybos sekretorius.

¹⁴ Zoja Kudobienė – LKP Joniškio rajono biuro narė, vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoja.

¹⁵ Gintaras Ramonas – LPS Joniškio tarybos pirmininkas.

¹⁶ Romualdas Gadeikis – LKP Joniškio rajono komiteto pirmasis sekretorius.

- ¹⁷ Kęstutis Šutinyš - LKP Jonišio rajono komiteto biuro narys, III vidurinės mokyklos direktorius.
- ¹⁸ Juozas Bilevičius - LPS Jonišio tarybos narys.
- ¹⁹ Vytautas Adomaitis - LKP Jonišio komiteto biuro narys.
- ²⁰ Julius Kazėnas - Jonišio rajono vykdomojo komiteto pirmininkas.
- ²¹ „Žvilgsnis iš Vilniaus“, Romualdo Ozolo interviu su Kultūros rūmų direktoriumi Vidmantu Staniuliu, in: *Tarybinis balsas*, 1989-11-23, Nr. 140.
- ²² Elona Janulytė, „Nepriklausomybės paminklas griš ar ne?“, in: *Tarybinis balsas*, 1989. Nuversto paminklo vietoje miesto centre buvo įkurtos sovietinių karių kapinės ir kario išvaduotojo stovyla.
- ²³ 1945 m. balandžio 20 d. Gasčiūnuose žuvo Gediminas Sakalauskas (Jonaičių kaimas), Steponas Andriulis (Vekonių kaimas), Kazys Paliulis (Rimdžiūnų kaimas), Juozas Dumbauskas (Dominčių kaimas), Stasys, Klemas ir Kostas Dikšai (Želčių kaimas), Alfonsas ir Stasys Valančiai, Vincas ir Bronius Katiliai (Andrešiūnų kaimas), Stasys Jurgelis, Juozas Gabrys, Mečys Vainauskas, Jonas Vembris (Gasiūnų kaimas), Ignas Pilka. Tą dieną daug žmonių buvo areštuota. Iš jų Šiaulių kalėjime buvo nužudyti Antanas Rakštys, Gabrielis Sveikackas (Mikšiūnų kaimas), Vincas Vaitekūnas (Linksmėnų kaimas), Povilas Pilka (Daugailaičių kaimas). Fabijonas Antanaitis, 77 metų amžiaus, iš Kurmaičių kaimo buvo ištremtas į Kareliją ir ten tų pačių metų pavasarį žuvo.